

Володимир Окаринський**ВПЛИВ ОРГАНІЗОВАНОГО МОЛОДІЖНОГО РУХУ
НА ЗБРОЙНИЙ ОПІР УПА ОКУПАНТАМ**

Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка

Незважаючи на змінну політичну кон'юнктуру тема збройної боротьби Української повстанської армії (УПА) проти окупантів під час і після Другої світової війни залишається актуальною (можливо, навіть в першу чергу) в науковому плані. Для кращого усвідомлення цього питання (на основі якого кожен виробить свої власні висновки і ставлення) необхідне дослідження УПА і всього, що з нею пов'язане. Неможливо вирвати УПА з контексту епохи, розглядати цю наукову проблему відірвано від інших. Мета цієї статті – з'ясувати вплив українського молодіжного руху на збройну боротьбу УПА за незалежність України. Тисячі вояків УПА пройшли в юному віці школу молодіжних товариств, їх вихованцями був чи не весь командний склад УПА. А це дозволяє більш пильно приглянутись до феномена українського молодіжного руху, його зв'язку із боротьбою УПА проти окупантів.

XX століття – це вік організованого молодіжного руху, в структурі якого можна виділити різні складові. За приклад можемо взяти такий поділ напрямків молодіжного руху і українського зокрема (за С. Левицьким): ідеологічний, скаутський, спортивно-гімнастичний, тип організації військового вишколу, тип організації фахового вишколу [30, 54; 14, 189]. В. Янів до молодіжного руху зачисляє позашкільні самовиховні організації всенародного й понадконфесійного характеру, а також ідеологічні спілки й товариства молоді, оскільки вони поєднують загальнонаціональний принцип із

конкретним світоглядним спрямуванням. Крім власне молодіжних організацій (Пласт, СУМ, КАУМ «Орли», «Каменярі»), постали також секції доросту при організаціях руханково-спортивного типу («Сокіл», «Січ», «Луг») чи сільськогосподарського характеру (Хліборобський вишкіл молоді при «Сільським господарі») [17, 955]. Таким чином, із власне молодіжних організацій до самовиховних традиційно відносять Пласт й інші формування типу, подібного до скаутського, або засновані переважно за взірцем Пласту (найбільш яскравий приклад – СУМ). До ідеологічних рухів та товариств В. Янів відносить угруповання націоналістичного середовища в еміграції і в Західній Україні міжвоєнного періоду, каменярський рух молоді, що базувався на ідеології етичного соціалізму (Союз української поступової молоді ім. М. Драгоманова «Каменярі», 1929-1939), а також рух католицької молоді в Західній Україні («Обнова», «Каменярі») [17, 955]. Руханкові (гімнастичні) товариства не були цілком молодіжними, але охоплювали дедалі більше молоді. Вони та просвітницькі («Просвіта», «Рідна школа») і фахові товариства («Сільський господар», «Зоря») переважно створювали свій так званий доріст. Однак через велику популярність ідеї і методів Пласту в 20-ті і особливо в 30-ті рр. (після заборони польською владою організації) доріст використовував здебільшого саме пластову виховну методику.

Узагальнюючи фактичний матеріал, на нашу думку, можна дійти до висновків про те, що найбільш видимо вплив молодіжного руху на визвольну боротьбу, зокрема на УПА, полягав у наступних речах:

1. Високий рівень національної свідомості в середовищі молодіжних товариств, ідея української державності.
2. Поширення культу героїв українських визвольних змагань.
3. Виховання лідерів-провідників, які очолили визвольний рух.

4. Практичні навички життя серед природи, з туризму, мандрівництва, фахових умінь тощо.

5. Спортивний вишкіл і тіловиховання.

Класичним вихованцем українського молодіжного руху в його різних проявах був головний командир УПА Роман Шухевич (1907-1950). Навчаючись у філії Академічної гімназії у Львові, був пластуном 7-го полку (згодом куреня) Уладу українських пластунів-юнаків (УУПЮ) ім. Князя Лева I у Львові. Як пластун був дуже активним, зокрема виступив одним із чотирьох ініціаторів й організаторів Пластової стрічі 1922 р. – першого великого заходу Пласту після Визвольних змагань у 10-у річницю його створення, яка відбулася в городі (парку) сестер Василіянок у Львові як «перше українське Jamboree» за скаутським взірцем. Крім «Шуха» (пластове псевдо Р. Шухевича), ініціаторами зустрічі під керівництвом О. Тишовського були учасники 7-го пластового полку, відомі в майбутньому українські діячі Іван Гриньох, Едвард Жарський і Богдан Кравців [28, 157].

Виступив як організатор пластових гуртків «Ясний тризуб» (спортивний) і «Тури» (мандрівний). В останньому товаришем Р. Шухевича був відомий у майбутньому вчений-історик і провідний член НТШ Роман Зубик [5, 452-453]. Належав до найвідомішого 2-го куреня старших пластунів (УУСП) «Лісові чорти» (1926-1927), згодом через свою пристрасть до моря став членом-засновником 10-го куреня УУСП «Чорноморці». Р. Шухевич був чудовим спортсменом: на Запорізьких ігрищах у 1923 р. встановив український рекорд із бігу через перешкоди на 400 м, здобув перше місце в плаванні та бігу на 100 м. В 1922 р. Роман брав участь у праці гімназійного футбольного клубу «Русалка», володів шпагою, пізніше виступив співзасновником відомого Карпатського лещетарського (лижного) клубу (КЛК) тощо. Вже перебуваючи в УПА, Р. Шухевич, зустрічаючи пластунів, яких знав з часів свого активного пла-

стування, вітався з ними за пластовою традицією лівою рукою, про що згадує В. Немилівський – «Бистрий» [13].

За прикладом Пласту відділи в УПА іменувались переважно назвами тварин, старшинська школа УПА на Поліссі в 1943-1944 рр. носила назву «Лісові чорти», як і найстаріший і найвідоміший курінь старших пластунів. Таку ж назву мала підстаршинська школа (сотня) Військової округи (ВО) «Буг» у 1944-1945 рр. [25, 184]. Також в УПА набули поширення й такі назви, як «Чорноморці» (до куреня старших пластунів з такою назвою належав сам Р. Шухевич, а також Д. Грицай та ін.), «Вітрогони», «Крилаті» (теж назви куренів старших пластунів), «Вовки», «Леви», «Рисі», «Тигри», «Хорти». Пластовий вплив відображають і такі назви, як «Лісовики», «Бурлаки», «Чорні чорти». За пластовою традицією юнацькі курені називали іменами видатних історичних постатей, ця ж практика перенеслася й на УПА. Тут теж найбільш популярними патронами, імена яких носили відділи (загони, курені, сотні), були Богун, Вітовський, Мазепа, Петлюра, Сагайдачний, Святослав, Хмельницький. Найпоширенішими псевдонімами були Черник, Аскольд, Байда, Богун, Гонта, Довбуш, Залізник, Нечай, Орлик, Сірко, Тарас. Загалом практика називання бійців псевдонімами була виправдана практичними вимогами конспірації. Під впливом пластової традиції, яка в свою чергу постала з індіанської і поширилася в скаутському русі, в УПА теж переважали псевдоназви тварин, рослин або явищ природи: Беркут, Бобер, Ведмідь, Вербка, Вітер, Ворон, Голуб, Граб, Готур, Жук, Іскра, Камінь, Крук, Ластівка, Лев, Лис, Муха, Пугач, Рен, Рута, Сом, Тигр, Тур, Хмара, Чайка, Шпак, Яструб. Часто ці псевда були влучними і дотепними прізвиськами, як-от: Вихор, Довгоніс, Картуз, Кацо, Лайдака, Лапайдух, Летун, Недобитий, Нажурись, Непитай, Овоч, Патефон, Смола, Циган, Чапаєв, Швейк, Щербатий тощо.

Поширені були й інші назви. Наприклад сотня УПА в Карпатах – «Скоби» (за назвою птаха і привітанням пластунів) [13, 18-21]. Ціла низка вояків УПА мала псевдоніми пластового змісту, що можна прослідкувати ще з часів УВО й ОУН. Так, на Тернопіллі в лавах УПА боролися член СБ Подільського краю Михайло Мотиль-«Пластун» (загинув разом із крайовим референтом СБ Подільського краю Мирославом Вовком у Драгоманівці 1947 р.), заступник районного Зборівщини Осип Волошин-«Скоб» та ін. Псевдо «Скоб» мав і окружний провідник ОУН Кам'янець-Подільщини (1945-1952) [25: 146, 149]. Псевдо «Пластун» носив районний провідник ОУН на західній Львівщині у 1945-1946 рр. [24, 173]. Таке ж псевдо мав відомий капелан Перемишльського куреня УПА о. Василь Шевчук (1903-1948) [6, 108-112].

Псевдоніми і назовництво свідчать про вплив на УПА й інших товариств. Наприклад, часто трапляються псевда «Сокіл», «Січовий», «Січовик», «Луговий», «Каменярь», що подекуди може свідчити про приналежність у минулому цих осіб до відповідних товариств.

Під час Другої світової війни на українських землях у співпраці з УЦК активно діє Український червоний хрест (УЧХ), надаючи санітарну допомогу населенню, в тому числі полоненим червоноармійцям. В УЧХ працювали старші пластуни, зокрема з куреня «Ті, що греблі рвуть». Визначна роль у роботі УЧХ на центральних українських землях та Волині належить колишній діячці еміграційного Пласту Хариті Кононенко, розстріляній німцями у Рівному 1943 р. Першим головою УЧХ у Львові був відомий пластун куреня «Лісові чорти» доктор Олександр (помилково його називали Леонідом) Курчаба, заарештований на початку серпня 1941 р. німецькими нацистами. Помер він у відомій краківській тюрмі на Монтелюпіх у 1942 р.). Після нього ці обов'язки виконувала

колишня пластунка доктор Галина Білецька-Врецьона. Німецькі окупанти у березні 1942 р. ліквідували Український червоний хрест [4, 55-61]. Згодом УЧХ діяв у підпіллі вже як санітарна служба УПА. Його очолювала визначна вихованка Пласту Катерина Зарицька-Сорока, а її помічницею була Ірина Савицька-Козак. Згодом, уже перебуваючи в еміграції у ФРН, І. Савицька-Козак була довголітньою головою Крайової пластової ради Німеччини [21; 25, 81]. Після арешту К. Зарицької НКВС у 1947 р. підпільний УЧХ очолювала інша вихованка Пласту Галина Дидик (або Дідик).

Головними командирами УПА були пластуни: генерал-хорунжий Роман Шухевич-«Тарас Чупринка» (1943-1950) і полковник Василь Кук-«Коваль» (1950-1954), шефами Головного військового штабу (ГВШ) УПА були генерал-хорунжий Дмитро Грицай-«Перебийніс» та полковник Олекса Гасин-«Лицар» (це псевдо теж пластового походження – авт.), крайовими командирами УПА-Захід та УПА-Південь – полковник Василь Сидор-«Шелест» та полковник Омелян Грабець-«Батько». Всі вони, крім В. Кука, загинули. Названі особи, а також Микола Арсенич, Зеновій Тершаковець (в минулому пластун 7-го куреня УУПЮ ім. Князя Лева І у Львові, крайовий провідник ОУН Львівського краю, загинув 4 листопада 1948 р. на Львівщині) та інші зараховані до символічного пластового куреня Залізного хреста, до списку якого належали пластуни, що загинули за незалежність України. Романа Шухевича та Олексу Гасина Український пластовий улад посмертно іменував найвищим ступенем – Пластун гетьманський – Скоб, і наділив їх пластовим Золотим хрестом.

Вихованців руханково-спортивних товариств в УПА теж не бракувало. Так, один із перших командирів УПА Дмитро Клячківський* (1911-1945) у 1938 р. був членом управи

* Останнім часом першим командиром УПА вважають Василя Івахіва – «Сома» (1908-1943) (м.ін., вихованець Пласту). Див.: Вовк О. До питання про першого командира Української повстанської армії // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – Зшит І. – С. 151-158.

спортивної організації «Сокіл» у Збаражі [24, 87]. Вихованцями «Сокола» теж були В. Андрусак, С. Стебельський (відомий сотник «Хрін») – інструктор у «Соколі» і «Лузі», а перед тим вихованець Пласту [24, 123]. Членом Українського спортивного товариства «Поділля» (Тернопіль) і знаним футболістом був відомий командир Холмського тактичного відтинка УПА сотник Мар'ян Лукасевич (1922-1945) – «Ягода», «Черник» (посмертно іменований майором УПА). Командир куреня, майор УПА Павло Вацик (1917-1946) був активістом «Лугу» у рідному селі Зарічча Надвірнянського району Івано-Франківської області [25, 14]. Відомий командир куреня «Довбуш», сотник Іван Гонта – «Гамалія» (бл. 1913-1944), хоч його докладний життєпис і невідомий, мабуть теж в юнацькому віці належав до якоїсь із молодіжних організацій пластового спрямування. Так, у 1943 р., будучи старшиною у вишкільному курені УНС «Гайдамаки», у вільний від занять час він підготовляв різні жартівливі сценки-скетчі при ватрі для розваги вояків [25, 28-29]. Визначними спортсменами, членами спортивних товариств (УССК, «Україна», клуби «Черник», «Сагайдачний», «Стріла» тощо) були Є. Полотнюк (визначний пластун, чоловік Ірини Вільде, розстріляний гестапо за співпрацю з УПА), Б. Гвоздецький, В. Кунанець, С. Новицький та ін.

Визначними студентськими діячами у міжвоєнний період були Ростислав Волошин, Андрій Марченко, Іван Мриглодович (герой пісні «Лента за лентою») [29, 99-103] та ін. В УПА на Волині навесні 1943 р. загинули активісти товариства «Орли» Католицької асоціації української молоді (КАУМ) – два брати Козорізи з Личакова, члени Святоюрського кружка цієї організації, які займалися боксом [7, 205-206]. Деяка кількість вихованців доросту товариства «Рідна школа» теж поповнила лави УПА. Так, у Верхньому Синьовидному на Сколівщині 158 курінь

доросту дав таких героїв, які загинули в лавах УПА і запілля ОУН: Степан Савчин, Дмитро Цмоць, Ярослав Шило та ін. [10, 90-92, 148-192].

Погляд на індивідуальний склад командування УПА крізь призму особистої належності до молодіжного руху вражає, в першу чергу це стосується вихованців Пласту. За різними дослідженнями, можна назвати десятки командирів УПА, що в дитячому, юнацькому і молодому віці пройшли пластовий вишкіл. Так, одним із звинувачених у приналежності до «таємного товариства Пласт» в Підгайцях уже після його заборони у 1930 р. був у числі 117-ти пластунів уродженець с. Вербова Мартин Мізерний [див.: 3; 24, 67]. На нього наклали штраф, від якого згодом увільнили, але незабаром засудили на 3 роки за належність до УВО і саботажну акцію. Це був не хто інший, як майбутній командир УПА – майор «Рен». Виховником новаків (дітей 6-11-ти років) у таборі «Чота крилатих» у Підлютому в 1937 р. був Ярослав Вітовський – син полковника УГА Дмитра Вітовського і майбутній командир 24-го Тактичного відтинку УПА «Маківка» [26, 59]. Лікарем у таборах у Брустурах 1936 р. і в Лаврові на Лемківщині 1939 р. був д-р Яромир Олесницький, ЛЧ, що загинув у лавах УПА в Поручині на Бережанщині 1945 р. [20, 68]. У цих таборах проходили вишкіл юнаки, а також новаци, що приєдналися до пластового руху вже в умовах таємного Пласту. Показова постать організатора УПА, окружного провідника ОУН Буковини Василя Савчака (бл. 1922-1950), який пройшов значну школу молодіжного руху. Він – член юнацтва ОУН в Станіславові, у 1939-1941 рр. – секретар комсомолу школи та рівночасно провідник юнацтва ОУН. Влітку 1941 р. – провідник чоти на виховно-вишкільному таборі молоді коло Станіславова, провідник підпільного Пласту в рідному селі [25, 82-83]. В лавах УПА або запілля загинули такі пластуни: Роман Мармаш (перший комендант Уряду українських

старших пластунів), О. Грабець, Д. Корінець, С. Новицький, о. Р. Хомин, К. Цмоць (протягом 1944 р.); Я. Олесницький, Б. Гвоздецький, М. Катамай, Д. Грицай (1945); М. Арсенич, Я. Вітовський, М. Якимчук, Я. Старух, Т. Охримович, О. Каратницький, В. Кунанець (1947); З. Тершаковець (1948); О. Гасин, В. Сидор, М. Мізерний, С. Стебельський (1949); у 40-х роках в УПА загинули пластуни з Тустанович-Борислава – Р. і Д. Зарицькі, О. Ільків, Т. Муйла, В. Королик [16, дод. Е]. Протягом 50-х років загинули: Р. Шухевич, П. Федорів, В. Савчак (1950); Р. Кравчук (1951), сотник П. Мельник (1953) та ін. [16, дод. Е].

Під час Другої світової війни існували спроби налагодження українського молодіжного руху. В рамках УЦК і його відділу молоді на пластових засадах із 1942 р. в генерал-губернаторстві діяли незареєстровані Виховні спільноти української молоді (ВСУМ). Як структура УЦК ВСУМ, вони мусили направити своїх повнолітніх вихованців у лави української дивізії «Галичина», однак на місцях вони мали зв'язок із Рухом опору окупантам. Так, між учнями Станіславівської гімназії діяла таємна мережа ОУН, а пізніше УПА, до якої належали члени місцевого 1-го куреня ВСУМ. Серед них – чотовий Леонід Зорій, учень 6-го класу, який згодом загинув в УПА [11, 299]. До УПА належав відомий вихованець ВСУМ Андрій Мицьо, один з творців у 1960-х рр. пластового вишкільного табору «Лісова школа», в якому ширився між пластунами культ боротьби УПА [9, 17]. Юнацтво ОУН направляло свою молодь для вишколу до напівлегальної ВСУМ. До цієї спільноти у Снятині, а потім у Коломиї належав Микола Плав'юк, майбутній президент УНР в екзилі і провідник ОУН («мельниківців»). Він був делегатом на Львівську конференцію ВСУМ, а до початку 1944 р. в околиці Коломиї вже сам керував юнацтвом ОУН, а згодом навіть потрапив до лав УПА [27, 92]. Із УПА-Захід

були пов'язані юні пластуни народної школи в с. Боську коло Сянока на Лемківщині. Згодом майже всі пластуни-учні 7-го класу загинули у боротьбі з російськими і польськими загарбниками [12, 22].

Хоч із вихованців Пласту вийшло багато учасників українського національного Руху опору і здійснювались спроби відновлення Пласту в умовах німецької окупації, ОУН-р (бандерівці) вирішили заснувати власну націоналістичну молодіжну структуру – Організацію української націоналістичної молоді «Січ» ім. Є. Коновальця. Зовнішні форми цієї організації були запозичені в Пласту. На підставі аналізу документів можемо зробити висновок, що «Січ» розбудовувалася згори. Спочатку було чітко оформлено структуру, а в устрої сказано, що «організація є побудована на основі провідництва і відповідальності зверхників, карності і права ініціативи підчинених». Значні повноваження, зокрема щодо покарання членів «Січі», мав місцевий провідник (курінний). Краще були розвинуті дівочі відділи (чоти) куренів «Січі» [1, 1-22]. Загалом «Січ» (також вживається назва «Молода січ») набула за короткий час свого існування тенденцію до масовості, поширившись в окремих місцевостях, як наприклад у Копичинецькому повіті на Тернопільщині, де нею керував Микола Гречка. Так, 20 тис. учасників «Січей» було зібрано на організоване місцевим проводом ОУН Свято зброї 31 серпня 1941 р. [22, 50-52]. Однак організація не досягла достатнього рівня розвитку, фактично поступившись утворенням у рамках УЦК (наприклад, ВСУМ). Тому й мало відомо імен активістів і вихованців «Січі» в лавах УПА і загалом у суспільному житті.

Отже, без потужної традиції молодіжного руху, представленій різними формуваннями першої половини ХХ ст., годі собі уявити збройну боротьбу УПА проти окупантів. Цей вплив був дуже значний в першу чергу завдяки

діяльності організацій виховного спрямування, які виплекали найкращих провідників і вояків Української повстанської армії. В статті ми не розглядали ідеологічних передумов впливу молодіжного руху на УПА, оскільки він наскрізь був самостійницьким. Ідея самостійної України об'єднувала в УПА вихованців різних організацій, людей, які сповідували різні політичні переконання. І на завершення слід відзначити існування зворотного впливу збройної боротьби УПА на пізніший молодіжний рух. Такий вплив може бути темою окремого дослідження. Сьогодні вивчення боротьби УПА є потужним чинником виховання молоді в умовах незалежної Української держави, за яку боролася Українська повстанська армія.

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 3835 (Організація української націоналістичної молоді «Січ», Львів, 1941). – Оп. 1. – Спр. 1. – 22 арк.
2. Центральний державний історичний архів (далі – ЦДІА) України у Львові. – (Верховна Пластова Команда Українського Пластового Уладу). – Оп. 1.
3. Державний архів Тернопільської області. – Ф. 282 (Підгаєцька повітова команда державної поліції Тернопільського воєводства). – Оп. 1. – Спр. 1116 (Обвинувальний висновок і судовий вирок на членів українських націоналістичних організацій, 1932). – 58 арк.
4. Воробець Т. Український Червоний Хрест (Нарис діяльності за Другої світової війни) // Літопис УПА. – Т. 23: Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. – Торонто-Львів, 1992-1993. – С. 55-61.
5. Ганушевський М. Роман Шухевич у моїх споминах // Юв-

- ілейна книга Української Академічної гімназії у Львові.
– Філадельфія-Мюнхен, 1978. – С. 452-453.
6. Дем'ян Г. Бандерівці. – Київ, 2000.
 7. Загачевський Є. Святоюрський Кружок «Орлів» // Українська Молодь Христові: пропам'ятна книга. Документальний збірник: 1933-1988 / Зіб., упор. і зред. М. Грушкевич. – Рим-Парма, 1991. – С. 205-206.
 8. Кравців Б. Роман Шухевич – пластун // Молоде життя. – Ч. 2. – Мюнхен, березень-квітень 1953. – С. 3.
 9. Кухта А. Мої спогади про Пласт в роки війни // Пластовий вісник. – Варшава, 1992. – Ч. 3. – С. 17-19.
 10. Матисякевич З. Верхнє Синьовиднє. – Львів, 1998.
 11. Мацьків Т., Каменецький Ю., Левицький О. Історія Української Державної Гімназії в Станиславові // Альманах Станиславівської землі. – Т. 1. – Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто, 1975. – С. 298-300.
 12. Немилівський В. Пласт на Лемківщині. – Торонто, б. д.
 13. Немилівський В. Шух-Тур-Пластун. – Торонто, 1963.
 14. Окаринський В.М. Вплив скаутингу на український молодіжний рух першої половини ХХ ст. // Наукові записки: Збірник наукових статей Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова. – Київ, 2000. – Частина 3. Педагогічні та історичні науки. – С. 189-196.
 15. Окаринський В.М. Вплив українського Пласту на ОУН (перша половина ХХ століття) // Пластовий шлях. – 1997. – Ч. 4 (116). – С. 23-24.
 16. Окаринський В. Український скаутський рух (1911-1944 рр.). – Дис. ...к.і.н. – К., 2001. – 258 с.
 17. Організації молоді // Енциклопедія українознавства: Загальна частина. – Т. 3. – Київ, 1995. – С. 955-965.
 18. Пластовий Курінь Залізного Хреста // Пластовий шлях. – Ч. 2 (65). – Торонто, 1981-1982. – С. 28-34.
 19. Покажчик до «Літопису УПА». Кн. 1: 1-19 тт. / Зібр. і

- впор. С. Шпак // Літопис УПА. – Т. 20. – Торонто-Львів: «Літопис УПА», 1994-1995.
20. Рогожа Р. Діяльність Лісових Чортів у тайному Пласті (1930-1945 рр.) // Лісові Чорти: Їх життя і буття, 1922-1945 рр.: Ювілейний історично-мемуарний збірник у їх 60-річчя. – Вашингтон-Нью-Йорк-Торонто, 1983. – С. 64-72.
21. Савицька-Козак І. Спогади про Катерину Зарицьку в рамках діяльності підпільного Українського Червоного Хреста // Літопис УПА. – Т. 23. Медична опіка в УПА / Ред. М. Ріпецький. – Торонто-Львів, 1992-1993. – С. 64-72.
22. Савка Б. Забути не маємо права... – Вид. 2-ге (доп.). – Тернопіль: Джура, 2000.
23. Содоль П. Пластуни у визвольних змаганнях // Пластовий шлях. – Ч. 1 (97). – 1993. – С. 24-26.
24. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: Довідник. – Нью-Йорк: Пролог, 1994. – 199 с.
25. Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49: Довідник II. – Нью-Йорк: Пролог, 1995. – 295 с.
26. Спогади перших пластунів // Пластовий Шлях. – Ч. 2 (110). – 1996. – С. 59.
27. Таран С. «Власною працею і власним серцем» // ОУН: минуле і майбуття. – Київ: Фундація ім. О. Ольжича, 1993. – С. 90-99.
28. Шах С. Роман Шухевич – символ незламності (спомин) // Збірник на пошану ген. Романа Шухевича / Уложив Г. - Васькович. – Лондон-Мюнхен, 1990. – С. 157.
29. Цегельський Ю. Зага роду Цегельських і розповідь про Камінку Струмилову. – Балтимор: Смолоскип, 1992.
30. Шерш. Молодь, нарід і держава (Огляд форм і змісту організацій молоді серед чужих і в нас) // Шлях молоді: календар для доросту на 1938 рік. – Львів: Вогні, 1937. – С. 53-62.